

SEXUALITA: OD BIOLÓGIE K POLITIKE, SLASTI A SLOBODE

Lenka Krištofová

1. Úvod

Sexualita je komplexnou oblasťou, ktorá v sebe zahŕňa množstvo rôznych otázok. Je jednou z ústredných tém, ktoré sa analyzujú i vo feministickom myslení, a to najmä preto, že je jedným z najúčinnjších spôsobov, ako je možné uchopovať a popisovať ľudskú identitu a následne ju i spoločensky regulovať.

Sociálne vedy a filozofia sa však dlho sexualitou vôbec nezaoberali. Dôvodov je viacero; okrem toho, že bola (a je) často tabuizovaná, nebolo na ňu nahliadané ako na niečo každodenné či spojené so slasťou a už vôbec nie ako na politickú záležitosť. Chápala sa predovšetkým ako individuálna, súkromná vec alebo ako biologický pud, ktorý v konečnom dôsledku vedie predovšetkým k počatiu. Nie je prekvapujúce, že okrem náboženského myslenia bola tematizovaná predovšetkým v oblasti medicíny, psychológie, psychiatrie a sexuológie.

V 60-tych rokoch 20. storočia mnohé feministické mysliteľky a umelkyne výrazným spôsobom prispievajú k celkovej rekonceptualizácii sexuality.¹ Čoraz výraznejšie si uvedomujú jej politickosť, a to im umožňuje vytvárať nové spôsoby jej tematizácie. V úvode predstavím témy, ktoré feministická filozofia a aktivistické hnutie v súvislosti so sexualitou skúmajú, teda čo všetko spadá do feministickej množiny „sexualita“. V nasledujúcom texte sa zameriam iba na vybraný problém, ktorý sa týka sexuality – na otázku neheterosexuálnych identít, resp. homosexuality. Feministická analýza tejto otázky mala a doposiaľ má výrazný vplyv na sociálnu realitu a ďalšie formovanie noriem či legislatívy. Po stručnom predstavení dejín patologizácie homosexuality sa

¹ Okrem oblasti výtvarného umenia dochádza k tematizácii sexuality a telesnosti i v literatúre (napr. Marguerite Duras, Colette a i.) a filozofii (napr. Simone de Beauvoir, Luce Irigaray, Hélène Cixous a i.). Feministické autorky, hoci ich diela sú v čase svojho vzniku verejnou mienkou či hlavným prúdom umenia či filozofie hodnotené ako škandalózne či „nízke“, prispievajú k tomu, že sexualita sa stáva predmetom nielen umeleckej, ale i filozofickej reflexie. Výrazný podiel na objavení sa témy sexuality vo (feministickej) filozofii nesú udalosti 60-tych rokov, dnes označované ako obdobie sexuálnej revolúcie. Významnú úlohu pritom zohralo najmä sociálne a politické hnutie za „slobodnú lásku“, práva gejev a lesbiék, ale i aktivistické hnutie otvárajúce tému reprodukčných práv žien (predovšetkým otázku anti-koncepcie a interrupcie).

zameriam na podnety, ktoré pri tematizácii sexuality a homosexuality inšpirovali feminizmus. Ako základné momenty, o ktoré sa feministická analýza opiera, identifikujem potrebu reagovať na medicínsky diskurz a esencionalistické chápanie sexuality a inšpiráciu úvahami Michela Foucaulta. V závere predstavím koncepciu, ktorú vytvorila Judith Butler, v súčasnosti asi najvplyvnejšia filozofka, ktorá sa venuje neheterosexuálnym identitám. Pozornosť sústredím na to, ako Butler kriticky a do dôsledku rozvíja úvahy Simone de Beauvoir, ako svojou koncepciou odpovedá na otázky esencionalizmu, medikalizovania a patologizácie homosexuality a ako otvára cestu k filozofickej reflexii queer identít. Naša cesta tak začne pri medicínskom diskurze a patologizácii homosexuality, aby skončila pri slobode a slasti queerských identít – „neidentít“.

2. Feminizmus a politizácia sexuality

Po dlhé roky – pred nástupom feministického uvažovania o sexualite – sa sexualita chápala ako súčasť individuálnej praxe alebo ako suma individuálnych pocitov a túžob, a pokiaľ sa tematizovala, bolo to zväčša buď v oblasti medicíny (v súvislosti s reprodukciou alebo odchýlkami od „zdravej“ sexuality), alebo v oblastiach mimo akademickej sféry (napr. v krásnej literatúre). Ako prvé výraznejšie tematizovanie sexuality a telesnosti v oblasti feministickej filozofie je možné uviesť knihu *Druhé pohlavie* od Simone de Beauvoir, ktorá vo francúzskom origináli vyšla v roku 1949.

Knihu tejto známej filozofky, ktorá sa svojho času stala predmetom vášnivých diskusií širokej verejnosti i akademickej obce, možno pokladať za ak nie prvé, tak isto aspoň prvé systematickejšie filozofovanie o sexualite, a to práve preto, že sa ňou nezaoberala ako afektívnou alebo emocionálnou potrebou, ale pozornosť sústredila i na jej symbolickú stránku a na hlbšie filozofické otázky, ktoré je potrebné v súvislosti so sexualitou analyzovať. Spolu s biologickými danosťami, ktoré Beauvoir odmietala pokladať za determinanty osudu žien a ich podriadeného postavenia, sa v tomto texte obširnejšie venovala aj charakteru sexuality, lesbickosti, prostitúcie a pod. Jej výroky – napr. „Sexualitu neslobodno brať ako niečo neredukovateľné, dané. Živej bytosti je vrodené ‚hľadanie bytia‘; sexualita je iba jedným z týchto aspektov“ (Beauvoirová 1967: 65) či: „Život jedinca neovláda nijaký sexuálny osud“ (Beauvoirová 1968: 165) – dnes možno pokladať za kvintesenciu feministického uvažovania o sexualite.

Feministické hnutie 60-tych a 70-tych rokov, ktoré používa kategórie rodu a pohlavia, pričom hlása heslo „Osobné je politické“, sa zameriava na sexualitu ako fenomén, ktorý bol doposiaľ pre filozofiu „nízkou témou“, a otvára filozofovanie o sexualite ako politickej a mocenskej záležitosti.² Čo konkrétne je však sexualita, aká by mala a mohla byť? Čo všetko možno pod ňou chápať a ako sa tematizuje vo feministickom diskurze?

² K tomuto posunu v myslení, ako ukážem, v oblasti teórie výrazne prispeli najmä reakcie feministických mysliteľiek na úvahy Michela Foucaulta (pozri Foucault 1999).

Vo všeobecnosti je možné povedať, že feministické analýzy spájajú uvažovanie o sexualite s úvahami o rode a rodovej nerovnosti a odmietajú predstavu sexuality ako nepolitického a biologicky podmieneného fenoménu. Naopak, zdôrazňujú jej mocenský aspekt a vplyv sociálnych faktorov na jej formovanie. Kladú ju do súvisu s otázkami normality, útlaku, identity, socializácie, autenticity a pod. No tiež formulujú uvažovanie o sexualite tak, že sa vzpierajú maskulinistickej, patriarchálnej hegemonii. V tejto súvislosti Catherine MacKinnon napísala: „Feministická teória sexuality by sexualitu umiestnila do rámca teórie rodovej nerovnosti v zmysle hierarchického usporiadania spoločnosti, v ktorom muži stoja nad ženami. Teória sexuality sa stáva feministickou do tej miery, do akej sa venuje sexualite ako sociálnemu konštruktovi mužskej moci – teda v zmysle, že sexualita je definovaná mužmi, je ženám nanútená a je neodmysliteľnou súčasťou chápania rodu.“ (MacKinnon 2000/2001: 53 – 54.)

Je jednoduchšie vymedziť to, čo, podľa feministických mysliteľiek, sexualita nie je: nie je apolitický, ahistorický a čiho súkromný fenomén. Je však možné vymenovať i témy, ktoré sa vo feministickom diskurze analyzujúcom sexualitu objavujú, a tak pozitívne vymedziť, čo všetko do feministického chápania sexuality spadá. Tieto úvahy majú interdisciplinárny charakter a vzhľadom na to, že reagujú na viaceré rozmanité diskurzy (i mimo akademickej sféry), je pre ne príznačná „epistemická hybridnosť“ (Zita 2000: 307). Feministicko-filozofické tematizácie sexuality presahujú napr. do oblasti etiky, psychológie, politológie, práva, sociológie, lingvistiky a i. Ide predovšetkým o nasledujúce otázky:

- **otázky o charaktere a špecifickosti ženskej sexuality:** detabuizácia ženskej telesnosti a sexuality, narúšanie mýtu o pasívnom charaktere ženskej sexuality, otázka konštruovania ženskej sexuality ako takej, ktorá vyhovuje mužským túžbam a predstavám, hľadanie autentickejších foriem sexuality a jazykov, ktoré ju opisujú, vzťah sexuality a spirituality, demýtizácia vzťahu sexuality a reprodukcie, otázky autoerotizmu, sebapoznania a sebarešpektu žien,
- **otázky sexuálneho a reprodukčného zdravia:** sexuálne vzdelávanie a výchova, reprodukčné práva a možnosti ženy kontrolovať svoje telo, otázky asistovanej reprodukcie, antikoncepcie a interrupcie,
- **otázky súvisiace s problémami sexuálneho násillia:** sexuálne zneužívanie a obťažovanie, znásilnenie, mrzačenie, incest a pod., sexualizácia a objektivácia žien na rôznych úrovniach spoločnosti, mediálne zneužívanie sexuality a komodifikácia žien (pozri kap. 11),
- **otázky súvisiace s analýzou niektorých oblastí sexuality:** diskusie o pornografii, prostitúcii, sadomasochistických sexuálnych praktikách, fetišizme a pod.,³

³ Tieto diskusie získali podobu polemík medzi skupinou radikálnych (Andrea Dworkin, Catherine MacKinnon, Kate Millett, Susan Brownmiller, Germaine Greer a i.) a libertariánskych feministiek (Pat Califia, Gayle Rubin, Susie Bright a i.). Radikálne feministky chápu mužskú sexualitu ako maskulínne agresívne vyjadrenie moci pohybujúce sa na škále od penetrácie po znásilnenie. Neuznávajú volanie po sexuálnej slobode a vedú kampane proti pornografii, ktorú chápu ako sexuálne násillie a predstupeň k znásilneniu. Podľa tejto pozície, ženy by mali odmietnuť praktiky, ktoré podporujú mužské sexuálne násillie, a mali by rozvíjať a kontrolovať vlastnú sexualitu. Naopak, libertariánske feministky upozor-

– **otázky, ktoré sa objavili v diskusiách o neheterosexuálnych identitách:** otázka sociálnej konštruovanosti ženských tiel a sexuality, danosť a samozrejmosť heterosexuality, otázka lesbizmu ako formy odporu voči patriarchálnemu útlaku, lesbický separatívizmus, queer teória a queer identity.

Napriek tomu, že uvedené témy⁴ sa často navzájom prelínajú a v zásade spolu natoľko súvisia, že pri uvažovaní o nich nie je možné oddeliť ich od seba, v nasledujúcom texte sústredím pozornosť predovšetkým na otázku neheterosexuálnych identít a na to, akým spôsobom prispieva feministická filozofia k znovupremysleniu otázok o *homosexualite*, na aký historický kontext, teoretické koncepcie a koncepty reaguje, a na to, aká teória *sexuality* sa v rámci nej formuluje od 90-tych rokov 20. storočia.

3. Patologizácia homosexuality

Francúzska filozofka Elisabeth Badinter vo svojej knihe *XY Identita muža* upozorňuje na dôvod, prečo je otázka neheterosexuálnych identít (napr. homosexuality) dôležitá i pre feministickú filozofiu. Predpoklad heterosexuality je totiž úzko prepojený s chápaním rodu a následne i s normatívnymi rodovými rolami: „Jednou z najviditeľnejších charakteristík mužskosti je dnes heterosexuality. Definícia rodu spontánne predpokladá sexualitu: kto robí čo a s kým? Mužská identita sa spája s činnosťami ako: zmocniť sa, vziať, vniknúť, ovládať a potvrdiť aj silou, ak je to nevyhnutné. Ženská identita sa spája s činnosťami: byť ovládaná, poslušná, pasívna a poddajná. (...) V tejto optike sa homosexualita, implikujúca ovládanie muža mužom, považuje ak nie za duševnú chorobu, tak aspoň za zmätok v rodovej identite.“ (Badinter 1999 : 103.)

Podľa tejto logiky, ako hovorí Badinter, je zrejmé, že muž je mužom vtedy, ak túži po žene, a my môžeme dodať, že to isté obrátene platí o žene, ktorá je ženou vtedy, ak túži po mužovi. Heterosexuality je teda nevyhnutným predpokladom akéhosi rodového poriadku. Ako však upozorňuje Badinter, heterosexuality na priereze dejín a kultúr nie je až takou samozrejmosťou, ako by sa mohlo zdať, a prístupy k homosexualite sa v dejinách rôznili: „Ak sa nám dnes heterosexuality javí ako jeden z najzrejmějších znakov mužskej (a ženskej, pozn. L. K.) totožnosti, a to do takej miery, že sa vníma ako prirodzená danosť, naši predkovia nemali vždy rovnaký názor.“ (Tamže: 104.) Autorka poskytuje i prehľadnú analýzu toho, ako sa tieto názory menili.⁵

ňujú, že aj iné praktiky ako heterosexuálne sa spájajú s útlakom, a upozorňujú na možnosť auto/kontroly a partnerského vyjednávania a vystupujú s presvedčením, že korektné je všetko, s čím žena súhlasí a čo jej prináša slasť. Hoci obe pozície majú spoločné to, že odmietajú tzv. „zakázané sexuálne praktiky“, ako napr. znásilnenie alebo incest, nezahodnú sa v otázke pornografie, SM praktík alebo prostitúcie. Umiernená pozícia, ktorú reprezentuje napr. Ann Ferguson (Ferguson: 1984), navrhuje hovoriť o týchto praktikách ako o *potenciálne riskantných* a presadzuje i väčšiu toleranciu voči nim.

⁴ Viac k feministickému filozofovaniu o sexualite pozri v chronologickom a tematickom prehľade (Zita 2000).

⁵ Pre historický exkurz o homosexualite pozri aj Ann Oakley 2000, Leila Rupp 2001 alebo Ondrisová a kol. 2002.

Najvýraznejšia zmena v chápaní sexuality však nastáva, podľa viacerých autorov a autoriek, v 19. storočí. Zatiaľ čo do 19. storočia sa o sexualite uvažovalo prevažne ako o sexuálnom správaní, v 19. storočí sa sexualita začala chápať ako súčasť identity. Je paradoxom, že pôvodnou snahou mnohých sexuológov, ktorí prispeli k vytvoreniu chápania homosexuality ako súčasťou nemennej identity, nebolo homosexualitu stigmatizovať, avšak to, že začali pátrať po jej vrozenosti, viedlo napokon k jej patologizácii: „Irániou osudu je, že z veľkej časti sami homosexuáli a sexuológovia chceli byť reformisti, a pritom uzavreli ‚deviantov‘ do kruhu nenormálnosti.“ (Tamže: 107.) Mnohí lekári, na rozdiel od tých, ktorí sa pokúšali o reformu, však, ako je zrejmé, homosexuálne ženy a mužov stigmatizovali: „Len sa to tak hemží prácami vyjadrujúcimi znepokojenie nad ničivými dôsledkami znižovania prírastku obyvateľstva. Homosexuál ohrozuje národ a rodinu, ale okrem toho ‚zrádza mužskú vec‘. Sami lekári odsudzovali zoženštených mužov, ktorí si neplnia mužské povinnosti.“ (Tamže: 107.)

Klasifikačný proces sexuálnych identít, motivovaný aj tým, že homosexualita nevedie k reprodukcii a homosexuálne ženy a muži v praxi často nespĺňali ani iné očakávania späť s ich rodom, spolu s predstavou homosexuality ako súčasťou nemennej identity a pátraním po jej vrozenosti, mali ďalekosiahle dôsledky na životy všetkých, na ktorých bolo možné túto kategóriu vzťahovať. Chápanie homosexuality ako vrodenej, nemennej identity bolo už iba na krok od chápania homosexuality ako duševnej či fyzickej anomálie a od pokusov o jej liečenie. Okrem traumatizujúcich pokusov o liečbu, ktoré mali formu psychoterapie, hypnózy, kastrácie, elektrošokov, averzívnej terapie, hormonálneho liečenia alebo napríklad dávkovania drogy LSD, boli homosexuáli v histórii často prenasledovaní, zabíjaní a perzekvovaní.⁶ Až v roku 1973 Americká psychiatrická asociácia a v roku 1975 Americká psychologická asociácia vyradili homosexualitu zo zoznamu chorôb. Napokon, v roku 1991, aj Svetová zdravotnícka organizácia prestala homosexualitu pokladať za chorobu.

Hoci dnes homosexualita nie je trestná a formálne nie je chápaná ako choroba a hoci množstvo ľudskoprávných dokumentov⁷ zaväzuje mnohé štáty k odstráneniu diskriminácie na základe sexuálnej orientácie a k eliminácii homofóbie⁸, homosexualita je

⁶ Počas druhej svetovej vojny sa spolu s Židmi, Rómami a inými prenasledovanými dostali do koncentračných táborov i homosexuáli. Pre nacistickú ideológiu boli neprijateľní, pretože nespĺňali imperatív pľodiť árijské deti a nevyhovovali kultu árijského tela a tvrdošti. Neexistuje presná štatistika, koľko homosexuálnych ľudí zahynulo v koncentračných táboroch, odhaduje sa cca. 10 000 – 0,5 mil. Ružová hviezda, ktorá sa v tomto období používala na označenie gejov a lesbičiek, sa neskôr stala jedným zo symbolov gejského a lesbičského hnutia (Ondrisová a kol. 2002: 27 – 30).

⁷ V mnohých krajinách je od 70-tych rokov v ústave zakotvený zákaz diskriminácie na základe sexuálnej orientácie. Niektoré krajiny navyše prijímajú zákon o registrovanom partnerstve, ktorý upravuje viaceré dimenzie gejského alebo lesbičského spoluzitia, prípadne povoľujú homosexuálnym párom adopcie. Na Slovensku je vo vzťahu k odstráneniu diskriminácie na základe sexuálnej orientácie záväzný napr. tzv. „antidiskriminačný zákon“ (Zákon o rovnakom zaobchádzaní 365/2004 Z. z.) a na medzinárodnej úrovni napr. Amsterdamská zmluva.

⁸ Pojem „diskriminácia“ označuje nerovné zaobchádzanie s ľuďmi – v danom kontexte na základe sexuálnej orientácie (pozri Šípošová 2009a). Pojem „homofóbia“ slúži na označenie iracionálneho strachu, nenávisť a odsudzovania homosexuálne orientovaných osôb. Používa sa na pomenovanie celého spektra negatívneho cítenia, myslenia a konania vo vzťahu ku gejom, lesbičkam, bisexuálom, bisexuálkam a i.

neustále neformálne sankcionovaná a trestaná a nanovo sa objavujú predsudky a pokusy liečiť ju (či už morálnym poučením alebo medicínskymi postupmi).⁹

Ukazuje sa, že zatiaľ čo ostatné formy nereprodukčného sexuálneho správania (ako napr. masturbácia) boli časom destigmatizované a sexualita prestala byť spájaná s reprodukciou (nasvedčuje tomu i rozšírenosť používania antikoncepcie), homosexualita akoby zostala v hlbšom rozpore s ukotvenou predstavou o „prirodzenosti“ či „normálnej“ identite človeka.

4. Sociálny konštruktivizmus vs. biologický esencializmus

Hoci už jeden z prvých sexuológov, Alfred Kinsey, zdôrazňoval úlohu kultúrnej podmienenosti sexuality, afirmatívnejší postoj k sexuálnej slasti a sociálnym vplyvom na jej formovanie bol spôsobený tým, že ju chápal ako kľúč k stabilnému manželstvu. Podobne napr. i Sigmund Freud hovorí síce o primárnej bisexualite jednotlivcov, no zdravý vývin jedinca má, podľa neho, končiť v osvojení si heterosexuality (k Freudovej koncepcii vývinu rodovej identity a sexuality pozri napr. Freud 1969). Mnohí sexuológovia a lekári – s rôznou individuálnou a vedeckou motiváciou – pri analyzovaní sexuality akceptovali sociálne vplyvy pri jej formovaní, no väčšina z nich sa pri jej vysvetľovaní v rôznej miere obracala na biologizujúce teórie a v konečnom dôsledku za normálnu či požadovanú sexualitu považovali heterosexualitu.

V diskusií o sexualite sa tak sformovali dva hlavné názorové prúdy, z ktorých každý chápe ľudskú identitu a uchopuje sexualitu iným spôsobom – esencializmus a konštruktivizmus. Táto diskusia je známa aj pod presnejším pomenovaním ako spor pozícií biologického esencializmu a sociálneho konštruktivizmu.

Ako uvádzajú Curran a Renzetti, predpoklad, že genetika alebo, všeobecnejšie, biológia je zodpovedná za to, kým sme (sociálne alebo fyzicky), je pre nás zjavne veľmi prítlačlivý; je to veľmi populárny spôsob, ako vysvetliť mnohé rozdiely, ktoré pozorujeme medzi mužmi a ženami, navyše: „Existujú hypotézy, že rozdielne usporiadanie mozgu nie je iba zdrojom rozdielneho správania medzi ženami a mužmi, ale že môže byť zodpovedné i za vývoj sexuálnej orientácie.“ (Renzetti – Curran 2003: 75.) Ako upozorňujú títo autori, ktorí sa zhodnú s mnohými feministickými mysliteľkami, predpoklad, že biológia je zodpovedná za sexualitu, je podobne populárny ako argument,

---

(pozri Špošová 2009b). Medzinárodný deň boja proti homofóbií (IDAHO), organizovaný gejmi, lesbami, bisexuálkami alebo ich sympatizantmi a sympatizantkami, sa každoročne koná v rôznych svetových mestách 17. mája.

⁹ Napriek existencii množstva ľudskoprávných dokumentov, ktoré by mali zabezpečiť odstránenie diskriminácie, i u nás sa neustále objavujú pokusy patologizovať a liečiť homosexualitu. Typ myslenia, v ktorom sa prepája morálne, náboženské odsúdenie, medicínska argumentácia, požiadavka liečby a reprodukčný imperatív u nás najmä v 90-tych rokoch prezentoval napr. Alojz Rakús, známy svojimi pokusmi liečiť homosexualitu: „V minulosti, keď sa ešte homosexuáli posielali na liečenie, sa mi podarilo vyliečiť dvoch z piatich pacientov – mužských homosexuálov. Terapia bola úspešná do takej miery, že títo jediní, ktorí žili už zabehnutým spôsobom homosexuálov, nakoniec uzatvorili heterosexuálne manželstvo a splodili deti. O jednom z nich bezpečne viem, že jeho manželstvo úspešne funguje, pretože mi pravidelne posielala pozdrav.“ (Matúšová 2001: nestránkované.)

že je zodpovedná za rozdiely, ktoré pozorujeme v spoločnosti medzi mužmi a ženami, a vedie k diskriminácii a nerovnému postaveniu homosexuálnych žien aj homosexuálnych mužov.

Na rozdiel od esencializmu, pre ktorý je typické, že sa pri skúmaní sexuality obracia práve na biológiu, konštruktivistická pozícia upozorňuje na socializačné faktory a na historickú a kultúrnu variabilitu sexuality. Kritika biologizujúcich vysvetlení sexuality, ktoré hľadajú základ, korene, podstatu („esenciu“) homosexuality v biologických predpokladoch, sa stala pomerne úspešnou argumentačnou cestou proti stigmatizácii a patologizácii homosexuality a veľká väčšina feministických mysliteľiek významným spôsobom revidovala esencialistické teórie a priklonila sa k sociálnemu konštruktivismu.

Pre esencialistické uvažovanie je typické presvedčenie o existencii dvoch pohlaví, ktoré majú špecifické atribúty, a takisto o odlišnosti dvoch rodov, ktoré pohlavne špecifickým telám zodpovedajú. S touto dištinkciou je často spätá i predstava o existencii mužskej a ženskej sexuality, ktoré sú špecifické a navzájom komplementárne. Rovnako, ako v histórii existovali snahy dokázať odlišnosť rôznych kognitívnych schopností mužov a žien na základe zdôrazňovania ich fyziologických, biologických odlišností, esencializmus determinujúcim spôsobom usúvzťažňuje (mužskú a ženskú) sexualitu s (mužskými a ženskými) telami, a tak produkuje heterosexuálny a reprodukčný imperatív.

Na tom, že povinná heterosexuality je typickým znakom euro-amerického chápania sexuality a že súvisí s dualizmom pohlaví, a tým implicitne aj s „rodovým poriadkom“ a reprodukčným imperatívom, sa zhodnú mnohí autori a autorky: „Heterosexualizmus je jednou z dominantných inštitúcií našej spoločnosti. Ak máme popísať termíny ako muž a žena či mužskosť a ženskosť, naše popisy budú naplnené heterosexuálnym obsahom. Väčšina z nás si pod mužskosťou predstaví niečo, čo by malo imponovať ženám, a pod ženskosťou to, čo by malo priťahovať mužov. (...) Heterosexuality je v spoločnosti normatívna. Určuje mnohé sociálne normy a hodnoty, sú ňou podložené tradičné sociálne inštitúcie, ako manželstvo a rodina.“ (Fafejta 2004: 76.)

Naopak, pozícia sociálneho konštruktivismu má vo feministickej filozofii základ v kritike dvojpoohlavného systému. Pohlavie, podľa tohto chápania, je výsledkom sociálno-historického konštruovania (príp. ideologickým či diskurzívnym produktom). Samo pohlavie získava charakter rodu, je konštruované a z významňované a nie je danou „samozrejmosťou“ či nemenným základom, na ktorom sa ukotvujú atribúty či viaže sexualita. Sexualitu treba chápať ako kontinuum, procesuálny jav, ktorého rozličné prejavy nie sú pevne zviazané s pohlavím a telom. Existencia rodov, identít a sexualít, ktoré sa neviažu „správnym“ spôsobom k dvom pohlaviam, sa javí byť v dominantnej euro-americkej kultúre znepokojivá a „ohrozujúca stabilitu kultúry“ (tamže: 70), no v tejto pozícii prestáva byť problematická a doslova platí, že ani sexualita nie sú iba dve, ale sú mnohé. Sociálny konštruktivismus teda nesúhlasí s predstavou „normálnej“, základnej či pravdivej sexuality. Chápe ju skôr ako proces, v ktorom si osvojujeme rôzne scenáre a spoločenské viery týkajúce sa sexuality a jej praktizo-

vania. Rovnako, ako neexistuje typicky mužská a typicky ženská sexualita, ani heterosexuality, podľa tejto pozície, nie je jediná pravdivá, základná či požadovaná forma citového a sexuálneho prežívania. Sociálno-konstruktivistická pozícia sa vyhýba imperatívu reprodukcie a upozorňuje na politikum sexuality.

Esencialistická pozícia sa pri skúmaní sexuality obracia na biológiu a príčinu homosexuality hľadá na biologickej (genetickej či hormonálnej) úrovni. Táto pozícia, ktorú je za istých podmienok možné využiť argumentačne v prospech homosexuálnych mužov a žien (ak je homosexualita vrodená, nie je možné zmeniť ju, homosexuálne ženy a muži za ňu nemôžu, preto je potrebné ju akceptovať rovnako ako heterosexuality), však môže viesť k pokusom o eugeniku, liečbu a odstraňovanie homosexuality. Boj za rovnaké práva gejev a lesbiab na základe esencialistickej, biologizujúcej argumentácie evokuje, že ide o snahu získať rovnaké práva pre „hendikepovaných“, a i to je dôvod, prečo sa s touto argumentáciou väčšina gejev a lesbiab pri politickom boji za rovnaké práva nestotožňuje. Navyše, ako je dobre známe z histórie, ak sa pôvod homosexuality hľadá v biologických faktoroch, je nesmierne ľahké definovať ju ako „biologickú odchýlku“ a pokúšať sa lokalizovať ju a medicínskou liečbou eliminovať.

Aj preto, že biologizujúce vysvetlenia homosexuality skutočne v histórii viedli ku genocídám, sociálny konstruktivizmus upozorňuje na historickú, kultúrnu a sociálnu variabilitu sexuality a na to, že sa zatiaľ nepreukázalo, že by genetické alebo hormonálne determinanty boli jediné faktory formujúce sexualitu. Z metodologického hľadiska sociálno-konstruktivisticky orientované mysliteľky a myslitelia upozorňujú, že biologizujúce teórie zanedbávajú a podceňujú výskumy sociálnych, historických a humanitných vied. Sociálni konstruktivisti a konstruktivistky upozorňujú, že homosexualita je univerzálnym javom podmieneným mierou homofóbie alebo spoločenskej akceptácie iného ako heterosexuálneho správania. Argumentujú i antropologickými výskumami, na ktorých demonštrujú variabilitu sexuality a upozorňujú na spoločnosti, v ktorých neheterosexuálne identity alebo prejavy nielenže nie sú stigmatizované, ale, naopak, sú pokladané za „normálne“ či, dokonca, požívajú mimoriadnu úctu.¹⁰

Nasledujúca tabuľka prehľadným spôsobom ilustruje základné rozdiely medzi biologizujúcim (esencialistickým) a sociálno-konstruktivistickým uvažovaním o sexualite, popisuje ich východiská, predpoklady a možné dôsledky.¹¹

¹⁰ Mnohé neeurópske spoločnosti povyšujú homosexualitu nad heterosexuality, pokladajú ju za iniciačný rituál sexuálneho života alebo poznajú rôzne varianty sexuálnych identít a správania sa (ako príklad takýchto spoločností možno uviesť napr. antické mestské spoločenstvo, novoguinejské kmene, Navajov, Hidžrov a pod.) (pozri napr. Oakley 2000).

¹¹ Uvedená tabuľka je len schematická. Sociálny konstruktivizmus a biologický esencializmus častokrát v rôznej miere kooperujú.

	Biologický esencializmus	Sociálny konštruktivizmus
Pohlavie	Existujú dve pohlavia – mužské a ženské. Pohlavia majú pevne daný charakter a atribúty. Všetko ostatné je odchýlkou od normy (napr. hermafroditizmus).	Pohlavia sú výsledkom sociálno-historického konštruovania, ideologickým a diskurzívnym produktom.
Rod	Existenciu dvoch pohlaví zodpovedá existencia dvoch rodov – mužského a ženského. Rodová odlišnosť sa odvodzuje od pohlavnej, telesnej, fyziologickej odlišnosti.	Rodová odlišnosť nespočíva v biologických rozdieloch, práve naopak: biologické rozdiely sú predmetom konštruovania.
Sexualita	Dva rody majú odlišnú, avšak komplementárnu sexualitu. Odlišnosť mužskej a ženskej sexuality je univerzálna, biologická, nezvratiteľná, ahistorická. Mužská a ženská sexualita je spojená s imperatívom heterosexuality a reprodukcie.	Neexistuje typicky mužská a typicky ženská sexualita. Sexualita je variabilná, sexualít je mnoho.
Výskum sexuality	Sexualitu majú skúmať najmä prírodné, exaktné vedy. Sociálne, historické, humanitné vedy nie sú pre výskum sexuality relevantné.	Sexualitu treba skúmať komplexne – spolu s výskumom úlohy hormónov a génov treba uvažovať aj o sociokultúrnom, historickom a symbolickom kontexte sexuálnej praxe.
Kategorizovanie sexuality	Sexualita sa opisuje prostredníctvom pojmu sexuálna orientácia. Je heterosexuálna, homosexuálna, prípadne bisexuálna. Človek ju nadobúda nevyhnutne na základe biologických faktorov pred narodením alebo počas vývinu.	Sexuálna orientácia je pojem, ktorý západná spoločnosť vytvorila na kategorizovanie ľudí. Naopak, sociálny charakter sexuality a možnosť jej voľby lepšie vystihujú pojmy sexuálna preferencia, sexuálne správanie, sexuálne roly, sexuálna identita.
Stabilita/dynamika sexuality	Sexualita ako sexuálna orientácia je stabilná, počas života jednotlivca sa nemení.	Sexualita sa počas života jednotlivca mení. Pohybuje sa skôr na škále medzi homosexualitou a heterosexuálnou. Neexistuje jediná pravdivá sexualita jednotlivca. Sexualita je skôr „príbehom“, ktorý vytvárame a dávame mu zmysel.
Determinanty homosexuality	Homosexualita je biologická, spôsobujú ju genetické, prenatálne hormonálne faktory.	Genetické alebo hormonálne determinanty nie sú v utváraní sexuality výlučnými faktormi.

Homosexualita ako biologická anomália alebo spoločenská prax	Ak príčina homosexuality spočíva na hormonálnej alebo genetickej úrovni, je možné chápať ju ako anomáliu. Homosexualita sa tak môže chápať ako deviantná. Z toho môže vyplývať požiadavka liečiť ju.	Homosexuálna identita nie je deviantná, v spoločnosti je legitímna a nárokuje si rovnaké práva ako heterosexuálna identita. Jej ne/akceptácia je podmienená mierou homofóbie v spoločnosti.
Politické dôsledky chápania homosexuality	Argument vrozenosti homosexuality môže byť pre politický zápas výhodný. Vrozená homosexualita sa môže chápať ako „hendikep“, ktorého dôsledky môže zmierniť postoj spoločnosti. S týmto argumentom sa však dnes mnohí gejovia a lesby nestotožňujú.	Sexualita je proces, v ktorom sa individuálni muži a ženy učia rozličné scenáre, ktoré im predpisujú správne či nesprávne sexuálne správanie. Rôzne a meniace sa sexuálne identifikácie, ktoré bývajú delegitimované, umožňujú politizovanie vlastnej identity na viacerých miestach, pre rôzne prípady (napr. právo na rovnaké zaobchádzanie, adopcie detí, registrované partnerstvá).

Konstruktivistická pozícia sa, aj vďaka tomu, že často kooperuje s biologickými teóriami, ukázala ako argumentačne účinná pri odstraňovaní homofóbie a povinnej heterosexuality či reprodukcie.

Nezanedbateľnou otázkou, ktorú nemožno opomenúť, je jazyk. Ako upozorňuje istý sociológ sexuality: „Ak je nejaká identita nemožná, nie je to preto, že ľudia tejto identity neexistujú, ale preto, že ich ako identitu nechápeme a nemáme pre jej tvorbu prostriedky – jazykové ani iné.“ (Fafejta 2004: 45.) Je zrejme, že pokiaľ znovupremyslenie sexuality má byť dostatočne účinné, predmetom analýzy sa musí stať i jazyk. Okrem posunov, ktoré nastali v pomenovávaní iných ako heterosexuálnych identít (pederastia – sodomia – homosexualita – gej/lesba – queer), predmetom kritiky sa stal aj pojem „sexuálna orientácia“, ktorý podľa konštruktivistického pozície, západná spoločnosť vytvorila za účelom kategorizovania ľudí. Naopak, sociálny charakter sexuality a možnosť jej voľby lepšie vystihujú pojmy sexuálna preferencia, sexuálne správanie, sexuálne roly, sexuálna identita (tá však počas života jednotlivcov nie je nemenná).

5. Foucaultovské inšpirácie

Ako jedno z prvých diel, ktoré sa v oblasti filozofie systematicky venuje otázke sexuality a výrazne ovplyvnilo posun v myslení o nej, je možné uviesť *Dějiny sexuality* Michela Foucaulta, ktoré v originálnom vydaní vyšli v roku 1976. Foucault v tejto nedokončenej trojzväzkovej práci predstavuje radikálne novú formu myslenia o sexe a sexualite. Sexualita sa uňho stáva predmetom vedenia a skúma ju ako súčasť normatívneho systému spoločnosti, pričom odpovedá i na otázky patologizácie a medikali-

zácie sexuality, a esencializovania homosexuality. Jeho analýza sexuality sa pohybuje v súradniciach inšancií diskurz – moc – vedenie.

Vo vzťahu k bežnému presvedčeniu, že sexualita a hovorenie o nej boli od istého času potláčané (Foucault toto presvedčenie nazýva „represívna hypotéza“), tvrdí, že nie je natoľko dôležité, či bola tabuizovaná a potláčaná, ale dôležitejšie je pýtať sa, akým spôsobom sexualita vstupuje do diskurzu. Jeho zámerom je pýtať sa, kto o nej hovorí, aké inštitúcie toto hovorenie podnecujú, na akých miestach a z akých hľadísk, resp. je dôležité skúmať, „ako preniká moc až ku každodenným slastiam a ako ich kontroluje“ (Foucault 1999: 17 – 19). Je zrejmé, že Foucault chápe sexualitu ako politický a mocensky zaťažený fenomén: „Ukazuje sa (sexualita, pozn. L. K.) ako mimoriadne vyťažený bod, ktorým prechádzajú mocenské vzťahy. (...) Vo vzťahoch moci nie je sexualita tým najnedotknuteľnejším prvkom, je práve jedným z tých, ktoré sú nadané najväčšou inštrumentalitou: je využiteľná pre najväčší počet zámkov a môže slúžiť ako oporný bod, prepojenie najrozmanitejších stratégií.“ (Tamže: 121.) Foucault však skúmanie represívnej hypotézy (sám priznáva, že sex slúži v istom type diskurzu ako opora pre kázanie, že lyrizmus a religiozita sa presunuli na sexualitu) preorientúva skôr na dôležitý fakt, že na represívny diskurz nadväzuje „doplňujúci diskurz“, ktorého cieľom je *vysloviť tzv. pravdu o sexe*. No pod doplňujúcim diskurzom nemá na mysli nevedecký, nelegitímny, urážajúci diskurz, ale diskurz na poli vykonávania moci (ako napr. polícia, oblasť medicíny, trestného práva, pedagogiky a pod.). Pre tento diskurz, resp. diskurzy, o sexualite je príznačné, že vzniká na mieste, kde sa vykonáva moc a, podľa Foucaulta, táto forma diskurzu vznikla za účelom vyradiť tie formy sexuality, ktoré sa nespájajú s reprodukciou a sú skôr záležitosťou slasti ako plodenia. Foucault teda – takisto ako mnohé feministické mysliteľky – upozorňuje na existenciu reprodukčného imperatívu a jeho súvislosť so stigmatizáciou homosexuality.

Toto dielo prezentuje prvýkrát v dejinách filozofického myslenia výraznejšie názor, že sexualita a sexuálne túžby sú sociálnym produktom, vytvoreným autoritou a mocou, sú dôsledkom historicky špecifických diskurzov a sú jednou z najúčinnjších foriem sociálnej regulácie. Táto regulácia sa začína uplatňovať od 19. storočia, keď vzniká kategorizácia sexuálneho správania, sféra „protiprirodzených“, „periférnych“ sexualít. V tomto období sa „vôľa k vedeniu (...) pustila do konštituovania vedy o sexualite“ (tamže: 20), odčlenila normálne od nenormálneho (jedným z kritérií je reprodukcia) a vytvorila systém sankcionovania. Západné moderné spoločnosti zaviedli klasifikáciu slastí, založili si pre ne – ako to nazýva Foucault – „herbár“. Tento vedec-ký, klasifikujúci prístup, ktorého cieľom je produkovať pravdu o sexualite, pomenúva pojmom „scientia sexualis“.¹²

¹² To, že tento klasifikačný a stigmatizujúci prístup pretrváva do súčasnosti, dosvedčuje v praxi i absencia legislatívnej úpravy gejských a lesbických vzťahov a upieranie rodičovstva homosexuálnym párom. Podstatu tohto pretrvávajúceho stavu výstižne pomenúva inými slovami napríklad Borillo: „Nakoniec, dnešné argumenty proti homosexuálnemu manželstvu sa šíria v dôsledku rovnakého strachu a predsudkov ako tie, ktoré sa v Spojených štátoch používali proti manželstvu medzi príslušníkmi rôznych rás.“ (Borillo 1999: 78.) K tematike homosexuálneho rodičovstva pozri aj Jójárt 2001/2002.

Norma sexuality od detstva až po starobu vytyčuje odchýlky (ako napr. nemanželský sex). Foucault uvádza ako exemplárny príklad práve zmenu v chápaní homosexuality. Homosexualita prestala byť chápaná ako forma sexuálneho správania, naopak, začala byť chápaná ako hlboká súčasť identity: „Tento nový hon na periférne sexuality so sebou prináša začlenenie perverzií a novú špecifikáciu indivíduí. Sodomia niekdajšieho občianskeho či kanonického práva bola typom zakázaného činu: jej pôvodca bol subjektom iba právneho postihu. Homosexuál 19. storočia, to už je osobnosť: má svoju minulosť, anamnézu a detstvo, charakter, spôsob života; tiež ale morfológiu s indiskrétnou anatómiou a možno aj tajuplnou fyziológiou. Nič z toho, čím vo svojej totalite je, neuniká jeho sexualite.“ (Tamže: 53.)

Pre podnety, na ktoré sa Foucault zameriava, je pochopiteľné, že sa jeho dielo stalo inšpiráciou pre feministické uvažovanie o sexualite. Analyzuje nielen sociálnu produkciu sexuality a jej kultúrnu determinovanosť, zameriava sa i na dôležité aspekty vzťahu: sexualita – moc¹³ – reprodukcia – jednotlivé diskurzy, čím otvára argumentačne silnú líniu v prospech spochybnenia heteronormativity. Za jadro, ktoré feministky inšpiruje, možno pokladať názor, že sexualita nie je stabilná, nemenná entita. Tento názor korešponduje so sociálno-konstruktivistickými koncepciami a zakladá sa i na Foucaultovom chápaní subjektu: „Foucault si všíma, čo sú to za faktory, ktoré robia z ľudskej bytosti subjekt, čo všetko sa podieľa na utváraní subjektu, a zisťuje, že subjekt sa utvára (aj) v súradniciach mocenských vzťahov. (...) S problematikou subjektu súvisí aj problém inakosti – možno povedať, že kategória inakosti tvorí jeden z najdôležitejších príbuzných prvkov foucaultovského a feministického filozofovania. Akcentovanie kategórie inakosti je späté s odmietaním univerzalistického chápania subjektu, dejín a univerzalizmu vôbec. Filozofická rehabilitácia ‚iného‘ sa napája na kritiku binárneho myslenia, ktoré produkuje neriešiteľné dichotómie a v rámci ktorého dochádza k vylučovaniu, resp. marginalizácii všetkých tých prvkov, ktoré sa nevtesnajú do krajných pólov binárnej schémy.“ (Farkašová – Szapuová 2002: 248.)

Nielenže sexualita nie je chápaná ako prirodzená črta alebo skutočnosť ľudského života, ale je to *vykonštruovaná (skúsenostná) kategória*, ktorá má skôr historický, sociálny a kultúrny pôvod ako biologický (pozri Spargo 2001). Naše sexuálne správanie nie je v tomto ponímaní súkromnou záležitosťou, je účinným nástrojom sociálnej kontroly, ktorá spolu s vyčlenením a patologizáciou homosexuálneho správania reprodukuje požiadavku heterosexuality. Podľa tohto chápania sexuality, heterosexuálnu viac nemožno chápať ako normálnu či pravdivú orientáciu. Objektom skúmania je teda to, ako je sexualita konštruovaná a kontrolovaná v súlade s požiadavkou monogamie a reprodukcie. Napokon, keď sa Foucaulta spýtali na rozdiel medzi vrodenu homosexualitou a spoločensky formovanou, jeho odpoveď bola v súvislosti s jeho

¹³ Vzťah moci k sexualite opisuje Foucault ako negatívny. Moc so sexom a slasťou „nemôže nič robiť“, moc stanovuje pravidlá, vyvíja na sex donucovací tlak iba zákazom. Moc vykonáva nad sexom kontrolu na všetkých rovinách rovnakým spôsobom – od najvyšších po najnižšiu. Foucault pritom chápe moc ako mnohosť vzťahov síl a nie iba ako púhy súbor inštitúcií.

ponímaním sexuality veľavravná: „K tejto otázke nemám absolútne čo povedať. No comment.“ (Cit. podľa Spargo 2001: 18.)

Foucaultova konceptualizácia sexuality „priliala olej do ohňa“ feministického znovu premyslenia sexuality, a ako ukážeme v nasledujúcej podkapitole, obzvlášť výrazne pripela k reflexii neheterosexuálnych a queer identít.

6. Butler a queer (Nejasnosť znaku „žena“ a „lesba“)

Prvé náznaky argumentu založeného na zdôrazňovaní sociálnej a historickej konštruovanosti identity, ako som už spomenula, možno nájsť v jednom zo základných diel feminizmu – *Druhé pohlavie*, ktoré napísala Simone de Beauvoir. Beauvoir zdôrazňovala sociálno-historické podmienky, ktoré ovplyvňujú postavenie žien, a vplyv sociálnych a kultúrnych faktorov, ktoré spolupôsobia na formovanie identity. Do feministickej filozofie prispela rozlíšením biologickej a sociálnej dimenzie identity, hoci ešte nepoužívala termíny rod (gender) a pohlavie (sex). Jej teóriu doposiaľ kriticky revidujú viaceré feministické autorky, ktoré identifikujú riziká, ktoré jej teória uchováva. Jednou z tých, ktoré na Beauvoir kriticky nadviazali, je Judith Butler.

Aj keď Beauvoir vo svojej knihe venovala pozornosť i neheterosexuálnym identitám, analyzovala ich pomerne tradičným spôsobom. Hoci, podľa nej, „sexualitu neurčuje nijaký anatomický osud“ (Beauvoirová 1968 : 151), kdesi v pozadí predpokladá, že sexuálna preferencia bude za „normálnych“ okolností heterosexuálna, prípadne, že lesbická orientácia je iba prejavom (hoci aj dočasného) odporu voči dominancii mužov: „Lesbičku skutočne charakterizuje odpor voči mužovi a túžba po ženskom tele – každé dospievajúce dievča má však hrôzu z preniknutia, mužskej nadvlády, mužské telo uňho vyvoláva istý odpor, a, naopak, ženské telo je preňho, práve tak ako aj pre muža, predmetom túžby.“ (Tamže: 154.)

Beauvoir hovorí o spätosti muža a ženy či dokonca biologickej potrebe, pohlavnej túžbe a túžbe po potomstve, ktorá ich spája: „Puto, ktoré ju spája s jej utláčateľom, nedá sa porovnať so žiadnym iným. Pohlavná odlišnosť je biologická danosť a nie nejaký z momentov histórie ľudstva.“ (Beauvoirová 1967: 14.) Možno povedať, že nespochybnovaním odlišnosti medzi dvomi pohlaviami (ich existencia je, podľa nej, nespochybniteľným faktom, hoci môže byť iba povrchná a dočasná), Beauvoir zachováva prinajmenšom jeden z momentov mystifikácie ženskosti (či identity vo všeobecnosti) – heterosexualitu, ktorá úzko súvisí s reprodukčným imperatívom.

Butler, reagujúc na Beauvoir, však tvrdí, že ak by sme aj do úvahy brali to, že Beauvoir rozlišovala rod a pohlavie, tak „[t]eória Beauvoir, zdá sa, obsahuje radikálne dôsledky, také, ktoré ona sama nedomyslela. Napríklad, ak sú pohlavie a rod navzájom radikálne odlišné, z toho ešte nemusí vyplývať, že byť daným pohlavím znamená stať sa daným rodom; inými slovami, ‚žena‘ nemusí byť kultúrnou konštrukciou ženského tela a ‚muž‘ nemusí interpretovať mužské telá“ (Butler 2003: 155). Ako dôsledok tohto tvrdenia sa otvára možnosť, že rod sa nemusí obmedzovať iba na tie dva, ktoré sú známe.

Ba čo viac, kategória pohlavia bude v ponímaní Butler už sama osebe rodovou kategóriou, bude politicky obsadená a konštruovaná a pohlavie v žiadnom prípade nebude čírym prírodným faktom. Butler tvrdí: „Beauvoir jasne hovorí, že osoba sa stáva ženou, ale že sa ňou vždy stáva z donútenia kultúry. (...) Ak ‚telo je situácia‘, ako tvrdí Beauvoir, potom neexistuje telo, ktoré už odjakživa nebolo interpretované kultúrnymi význammi; pohlavie teda nemožno kvalifikovať ako preddiskurzívnu anatomicкую skutočnosť. Z definície vyplýva, že pohlavie po celý ten čas už bolo rodom.“ (Tamže: 24.)

Uchovanie pohlavia, ktoré nabáda ku kauzálnemu usúvzťahovaniu s rodom, stabilizovaniu patriarchálnej spoločnosti a heteronormativite, teda je v koncepcii, ktorú vytvorila Butler, výrazne spochybnené.¹⁴ Telo a pohlavie, ktoré sú sami účastníkmi diskurzu, nemožno viac chápať ako čosi predkultúrne či prirodzené. Dekonstrukcia kategórie pohlavia bude i dekonštrukciou jeho atribútov, z ktorých jeden je aj predpokladaná heterosexuality. Takto Butler otvára argumentačnú príležitosť k spochybneniu heteronormatívnosti a tematizácii neheterosexuálnych identít. Známy antiesencialistický výrok francúzskej filozofky: „Ženou sa nik nenarodí: stáva sa ňou“ (Beauvoirová 1968: 5) je teda možné butlerovsky vzťahovať i k sexualite a prehlásiť, že nielen, že sa nerodíme ako ženy, ale ani ako heterosexuálky či heterosexuáli.¹⁵

Podľa mnohých feministických autoriek tematizujúcich neheterosexuálne identity, heterosexulita je politická, ideologická či ekonomická inštitúcia založená na pohlavnej a rodovej dualite a vedie k utlaku žien. V tejto súvislosti sa objavuje názor, že feminizmus je teória narušajúca patriarchálne usporiadanie spoločnosti a lesbizmus je prax tohto narušania. Ako jedna z reakcií na homofóbiu, heteronormativitu a reprodukčný imperatív sa sformovalo tzv. lesbicko-separatistické stanovisko.¹⁶ Feministické rekonceptualizovanie sexuality však nie je – a už vôbec nie v koncepcii, ktorú

¹⁴ Tento moment a jeho súvislosti pomenúva napr. Kiczková: „Butlerová ide ešte ďalej a dekonštruuje aj systém dvojrodovosti. (...) Tak ako cudzinky už dávno spochybnili esencialistické zovšeobecnenia ženského bytia a dokázali, že neexistuje všade rovnaká socializácia ženy, transsexuálne ženy zase zrealtivizovali otázku biologického pohlavia (sexu). Ženy nie sú ženami preto, že majú prsia. Tak, ako sa význam každého slova mení podľa literárneho kontextu, práve tak sa mení význam ženy vždy podľa životného kontextu, socializácie a osoby, ktorá ju interpretuje.“ (Kiczková 1994: 19.)

¹⁵ Podobnú myšlienku v texte *Nerodíme sa ako ženy* (hoci s inými teoretickými konzekvenciami) predstavuje Monique Wittig: „Boli sme donútené, aby postupne všetky črty nášho tela i myslenia korešpondovali s ideou prirodzenosti, ktorá nám bola stanovená. Boli sme znetvorené do takej miery, že naše deformované telo sa označuje za prirodzené a tvrdí sa, že v takejto podobe existovalo aj predtým, než nás začali utláčať.“ (Wittig 2004: 367) Alebo: „To, čo berieme ako fyzické a priame vnímanie, je však len sofistikovaná a vybájenou konštrukciou, akousi imaginárnou entitou, reinterpretujúcou fyzické znaky (ktoré sú samy osebe, podobne ako všetky ostatné znaky, neutrálne, no sú poznačené sociálnym systémom) prostredníctvom siete vzťahov, v rámci ktorých sú vnímané.“ (Tamže: 369.)

¹⁶ Predstavitelkou lesbického separatizmu je napr. Marilyn Frye (pozri Frye: 1997). Separativizmus môže znamenať nielen oddelené priestory a zákaz vstupu mužov na lesbické podujatia alebo vytváranie komunit so špecifickou symbolikou, sociálnou stratifikáciou, ale najmä propagovanie „iných hodnôt“ a podkopávanie dominantného maskulinistického a patriarchálneho systému. Separativizmus teda nielen spája lesby a vytvára čosi ako „lesbickú realitu“, ale hodnotovo narúša dominantný model usporiadania spoločnosti a sexuality, ako o tom hovorí napr. koncepcia feministickej lesbickej etiky (pozri Hoagland: 1996).

ponúkla Butler – iba prostou kritikou heterosexuality a afirmáciou lesbickosti. Rovnako, ako sa stal predmetom kritiky univerzálny pojem ženy (kritika zo strany lesbických a čiernych žien upozorňovala, že sa ním myslí biela, heterosexuálna žena zo strednej vrstvy a že do úvahy je potrebné brať diverzitu žien a špecifickosť viacnásobnej diskriminácie),¹⁷ diskusii sa nevyhlo ani chápanie lesbickosti. Hoci sa lesbizmus v niektorých prúdoch feminizmu definoval aj ako typická feministická orientácia (predpokladalo sa, že nie je mocenská a politická, často bola desexualizovaná), objavili sa debaty o rôznosti lesbických žien, praktikovania a charakteru lesbickej sexuality.¹⁸ Mnoho lesbických žien v kontraste k separatizmu a predstave „lesbickej identity“ odmietlo tzv. nálepkovanie identitou (*identity labelling*). Požiadavka nenormatívnej identity sa pretransformovala do teoretizovania o queerskej identite, s ktorou bolo schopné stotožniť sa početné množstvo lesieb. Tamsin Spargo tvrdí, že na poli filozofie to bola práve Foucaultova analýza sexuality, ktorá sa stala najdôležitejším katalyzátorom queer teórie (resp. teórie podivného), hoci „Foucault nie je pôvodcom teórie ‚podivného‘ a teória ‚podivného‘ ani nie je cieľom Foucaultovho myslenia“ (Spargo 2001: 15).

V kontexte, ktorý rozvinula Butler, by bolo možné chápať queer ako množinu zahrňajúcu indivíduá, ktoré prekračujú binárne opozície rodu a pohlavia a vytvárajú rôznorodé siete ich variácií, kombinácií a interpretácií. Filozofický základ nachádza táto teória v postštrukturalistických a postmoderných koncepciách nestabilného subjektu (Derrida, Lacan, Foucault, Kristeva a i.). Queer sa svojou povahou stalo nielen identitou, ktorá odporuje dominantnej heterosexualite, ale i dogmatickým konceptom homosexuality.¹⁹

Podivné, čudné, divné, výstredné, queer sa stalo kategóriou, ktorú si osvojili mnohí gejovia, lesby, FM a MF transsexuáli, intersexuáli, cross-dresseri, drag-queens, drag-kings, maskulínne ženy, feminínni muži, asexuáli a asexuálky, transgenders, bisexuálky a bisexuáli, androgýni, butchovské lesby. Zahŕňa všetky tie praktiky, sebaaprezentácie a identity, ktoré sú spoločnosti často nezrozumiteľné a nezaraditeľné alebo sú stigmatizované a ktoré „scientia sexualis“ západného sveta zaradila do onoho Foucaultovho „herbára“ úchyliet.

Mnohí teoretici a teoretičky chápu bisexualitu ako sexuálnu identitu, ktorá nie je normatívna, singulárna a najviac sa približuje ku queerskosti a narúšaniu bipolárnych konceptuálnych štruktúr. Byť queer však neznamená ani byť bisexuálkou/bisexuálom, ani byť gejom alebo lesbou: „Čo znamená queer? Queer znamená znovupremyslenie

¹⁷ Ako prvú vážnu konfrontáciu lesbických a heterosexuálnych feministiek možno uviesť Druhý kongres na zjednotenie žien, ktorý sa konal v máji 1970 v New Yorku: „Počas prezentácie dramatickej skupiny z Burning city, ktorú sledovalo približne štyristo feministických aktivistiek, sa poslucháreň náhle ponorila do tmy. Keď sa svetlá znovu rozžali, stálo pred nimi asi dvadsať žien v tričkách s nápisom Lavender Menace. Lavender Menace bola skupina lesbických feministiek, ktorá vznikla krátko predtým. Jej názov inšpirovala poznámka pripisovaná Betty Friedan, že lesby v ženskom hnutí sú ‚levanduľovou hrozbou‘, ktorá by v konečnom dôsledku mohla uškodiť veci.“ (Radikálne lesby 2004: 21.)

¹⁸ Viac pozri napr. Cviková a kol. 2004 alebo Rupp 2001.

¹⁹ Nie je náhoda, že v rámci queer teórie sa výrazne skúma opozícia homosexuality a heterosexuality.

otázky identity takým spôsobom, ktorý sa dištancuje od zrejmej dichotómie medzi mužom a ženou alebo rodom a pohlavím. Z hľadiska etymológie queer znamená niečo nesprávne alebo jednoducho to, čo sa pohybuje opačným smerom alebo je deformované. Queer prekračuje, diagonálnym spôsobom preniká termíny, koncepty, pozície a názory, ktoré v minulosti existovali iba a jedine ako protiklady. Queer jednoducho nie je o tom, či ste gej alebo lesba, hoci i gej alebo lesba môžu byť queer.“ (Grzinic 2003: 63 – 64.)

Otázkou zostáva, či by mohlo byť „queer“ i to, čo sme predtým chápali a vnímali ako normálne, dominantné, „straight“: „V poslednej dobe sa na univerzitách deje mnoho podivného. Barbie, Shakespeare, a dokonca i Jane Austenová dostali náter ‚podivného‘ (queer). Bart Simpson sa objavuje, ako sa po uliciach preháňa s ružovým trojuholníkom.“ (Spargo 2001: 9.) Kde ležia hranice queer? Nestalo sa samotné queer módnou nálepkou, ktorá stratila svoju konceptuálnu a politickú výpovednosť a je dnes používaná hlavne konzumnou spoločnosťou?

Zdá sa, že queer teória bude musieť preukázať, že je ešte stále produktívnym narušením nášho bežného zmysľania o sexuálnych identitách a azda i teóriou, ktorá sľubuje nielen oslobodenie sa od predsudkov týkajúcich sa homosexuality, ale možno i skutočnú mnohorakosť a rôznosť slasťí, sexualít a identít.

Literatúra

- Amsterdamská zmluva. 1997. Dostupné na <http://eurlex.europa.eu/sk/treaties/dat/11997D/word/11997D.doc>.
- BADINTER, E. 1999. *XY. Identita muža*. Bratislava : Aspekt.
- BEAUVOIROVÁ, S. 1967. *Druhé pohlavie*. 1 zväzok. Bratislava : Obzor.
- BEAUVOIROVÁ, S. 1968. *Druhé pohlavie*. 2. zväzok. Bratislava : Obzor.
- BENJAMIN, J. 1998. Pán a otrok : fantázia erotickej dominancie. In *Aspekt*, č. 3, s. 38 – 47.
- BORILLO, D. 1999. Homosexuálne manželstvo. In *Aspekt*, č. 2, s. 76 – 79.
- BOURDIEU, P. 2001/2002. Niekoľko otázok o gejskej a lesbickej otázke. In *Aspekt*, č. 2 – 1, s. 145 – 147.
- BROWNMILLER, S. 1975. *Against Our Will: Men, Women, and Rape*. New York : Simon & Schuster.
- BUTLER, J. 2003. *Trampoty s rodom : feminizmus a podryvanie identity*. Bratislava : Aspekt.
- CALIFIA, P. 2004. Závisť dilda a iné falické fantázie. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČIKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt, s. 266 – 278.
- CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČIKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). 2004. *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt.
- DAUČIKOVÁ, A. – JURÁŇOVÁ, J. – FÁBRY, A. 1996. O lesbickej existencii : rozhovor Anny Daučíkovej, Jany Juráňovej a Anny Fábryovej. In *Aspekt*, č. 1, s. 113 – 119.
- DWORKIN, A. 2000. Ekonomika pohlaví : hrozná pravda. In *Aspekt*, č. 1, s. 6 – 9.
- FÁBRY, H. (ed.). 2007. *Triangel : homosexualita – spoločnosť – politika*. Bratislava : Prvé lesbické združenie Museion.
- FADERMAN, L. 2002. *Krásnejší než láska mužů : romantické přátelství a láska mezi ženami od renesance po současnost*. Praha : One Woman Press.

- FAFEJTA, M. 2004. *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Věrovany : Nakladatelství Jan Piskiewicz.
- FARKAŠOVÁ, E. – SZAPUOVÁ, M. 2002. Foucault očami feministických filozofií. In *Aspekt*, č. 1, s. 247 – 255.
- FOUCAULT, M. 1999. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění : dějiny sexuality*. Praha : Herrmann & synové.
- FREUD, S. 1969. *Vybrané spisy I*. Praha : Avicenum.
- GRZINIC, M. 2003. Queer Politics : Identity, Sexuality and Europe. In *Identities: Journal for Politics, Gender and Culture*, roč. 2, č. 2, s. 63 – 73.
- GÜNTER, A. 1999. Ženy, prostitúcia a etika. In *Aspekt*, č. 2, s. 80 – 85.
- HAUG, F. et al. 1999. *Female Sexualization : A Collective Work of Memory*. London and New York : Verso.
- HOAGLAND, S. L. 1996. Lesbická etika a ženský princíp. In *Aspekt*, č. 1, s. 49 – 52.
- HOAGLAND, S. L. – PENELOPE, J. 1988. *For Lesbians Only*. London : Onlywoman Press.
- HOPKINS, P. D. 1994. Rethinking Sadomasochism : Feminism, Interpretation and Simulation. In *Hypatia*, roč. 9, č. 1.
- JAGOSE, A. 2004. Limity identity. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČÍKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt, s. 353 – 366.
- JÓJÁRT, P. 2001/2002. Keď má Ema dve mamy : poznatky z výskumu G&L rodín. In *Aspekt*, č. 2 – 1, s. 156 – 164.
- KICZKOVÁ, Z. 1994. Jej inakosť, jej identita? In NAGL-DOCEKALOVÁ, H. – WEISS-HAUPTOVÁ, B. – FOX-KELLEROVÁ, E. – CODEOVÁ, L. *Štyri pohľady do feministickej filozofie*. Bratislava : Archa, s. 7 – 25.
- KOBOVÁ, L. 2007. Čo je materiálne? Rod, sexuálna diferencia a sexualita v materialistických feminizmoch. In HECZKOVÁ, L. (ed.). *Vztahy, jazyky a těla*. Praha : FHS UK, s. 298 – 312.
- MACKINNON, C. 2000/2001. Sexualita, pornografia a metóda : „rozkoš v patriarcháte“. In *Aspekt*, č. 2 – 1, s. 53 – 57.
- MATÚŠOVÁ, J. Krajina odborníkov na liečbu homosexuality. In *Nové slovo*, č. 42. Dostupné na <http://www.noveslovo.sk/archiv/2001-42/ospolocnosti.asp>.
- MILLETT, K. 1969. *Sexual Politics*. New York : Doubleday.
- OAKLEY, A. 2000. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha : Portál.
- OKSALA, J. 2004. Anarchic Bodies : Foucault and the Feminist Question of Experience. In *Hypatia*, roč. 19, č. 4, s. 99 – 121.
- ONDRISOVÁ, S. – ŠÍPOŠOVÁ, M. – ČERVENKOVÁ, I. – JÓJÁRT, P. – BIANCHI, G. 2002. *Neviditeľná menšina*. Bratislava : Občan a demokracia.
- PRICE, J. – SHILDRICK, M. (ed.). 1999. *Feminist Theory and the Body : A Reader*. New York : Routledge.
- PRIEUR, A. 2001/2002. Je homosexuálne manželstvo mysliteľné? Príklad Nórska. In *Aspekt*, č. 2 – 1, s. 147 – 149.
- RADIKÁLNE LESBY. 2004. Žena vzťahujúca sa k žene. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČÍKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt, s. 21 – 28.
- RENZETTI, C. M. – CURRAN, D. J. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- RUPP, L. J. 2001. *Vytoužená minulost : dějiny lásky a sexuality mezi osobami stejného pohlaví v Americe od příchodu Evropanů až po současnost*. Praha : One Woman Press.
- RUBIN, G. 2004. O katamitoch a kráľoch. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČÍKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt, s. 409 – 428.

- Slová, slová, slová... 2004. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČÍKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt, s. 433 – 434.
- STORR, M. 1999. *Bisexuality : A Critical Reader*. London and New York : Routledge.
- SPARGO, T. 2001. *Foucault a teorie podivného*. Praha : TRITON.
- ŠÍPOŠOVÁ, M. 1998. Homofóbia a jej vplyv na homosexuálnu menšinu. In *Aspekt*, č. 1, s. 241 – 261.
- ŠÍPOŠOVÁ, M. – JÓJÁRT, P. – DAUČÍKOVÁ, A. 2002. *Správa o diskriminácii lesbických žien, gejov, bisexuálov a bisexuálov na Slovensku*. Bratislava : Q-Archív.
- ŠÍPOŠOVÁ, M. 2009a. Homofóbia. In *Glosár rodovej terminológie*. Dostupné na <http://glosar.aspekt.sk>
- ŠÍPOŠOVÁ, M. 2009b. Diskriminácia na základe sexuálnej orientácie. In *Glosár rodovej terminológie*. Dostupné na <http://slovník.aspekt.sk/default.aspx?ami=1&smi=1&vid=29>.
- WALLACE-LORENCOVÁ, V. 2001/2002. Znovuobjavenie bisexuality. In *Aspekt*, č. 2 – 1, s. 150 – 155.
- WITTIG, M. 2004. Nerodíme sa ako ženy. In CVIKOVÁ, J. – JURÁŇOVÁ, J. – DAUČÍKOVÁ, A. – KOBOVÁ, L. (ed.). *Lesby-by-by : aspekty politiky identít*. Bratislava : Aspekt, s. 367 – 376.
- ZITA, J. 2000. Sexuality. In JAGGAR, A. M. – YOUNG, I. M. (ed.). *A Companion to Feminist Philosophy*. Blackwell Publishers : Oxford, s. 307 – 332.